

A Critique of Kierkegaard's Radical Fideism in the Story of the Sacrifice of Ishmael

Maryam Mosahebi Mohammadi ¹ | Mohammad Hassan Yaghoobian ² | Hamed Safaeipour ³

1. Corresponding Author, Master's in Quranic Exegesis, Department of Quran and Hadith, University of Qur'an and Etrat Studies, Isfahan, Iran. Email: safia.mosahebi@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Islamic Philosophy and Theology, Shahid Motahhari University, Tehran, Iran. Email: mohammadyaghoobian@yahoo.com
3. Ph.D. in Philosophy of Science, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Email: safaeipour@gmail.com

Article Info

Article type:
Review Article

Received: 21 May 2025
Revised: 12 August 2025
Accepted: 27 October 2025
Available Online: 12 November 2025

Keywords:
Critical Thinking,
Intellectual Standards,
Prophet Abraham,
Kierkegaard, Fideism,
Sacrifice of Ishmael.

Abstract

This study critically examines Søren Kierkegaard's radical fideist interpretation of Prophet Abraham's intended sacrifice of his son. Kierkegaard, in *Fear and Trembling*, presents this act as a "teleological suspension of the ethical" based on pure, non-rational faith. By analyzing the character and preaching methodology of Prophet Abraham as depicted in the Qur'an through the lens of critical thinking standards (e.g., clarity, logic, fairness), this research challenges Kierkegaard's view. The findings demonstrate that Abraham's arguments against idolatry consistently exemplify rational discourse and critical thought. Consequently, his ultimate submission to God's command is reinterpreted not as a suspension of reason but as the apex of a rationality grounded in a deep, critically derived understanding of God's essential attributes. The study concludes that the Qur'anic narrative affirms a harmony between informed faith and critical rationality, thereby invalidating the application of pure fideism to this story.

Cite this article: Mosahebi Mohammadi, M.; Yaghoobian, M.H.; Safaeipour, H. (2025). A Critique of Kierkegaard's Radical Fideism in the Story of the Sacrifice of Ishmael. *Quranic Doctrines*, 22(42), 381-404. <https://doi.org/10.30513/qd.2025.7036.2552>

© The Author(s). Publisher: Razavi University of Islamic Sciences.

Extended Abstract

Introduction

Richard Paul and Linda Elder, influential thinkers in the field of critical thinking, have proposed a set of "intellectual standards"—such as clarity, accuracy, depth, breadth, and fairness—to evaluate the quality of thought and reasoning. Similarly, the teachings of Islam strongly advocate for sound reasoning and reflection. However, fideist philosophers like Søren Kierkegaard argue that certain religious narratives, such as God's command to Prophet Abraham to sacrifice his son, exemplify actions based solely on faith, transcending and even suspending rational justification. This research critically examines Kierkegaard's radical fideist interpretation of this story by analyzing the character of Prophet Abraham as depicted in the Qur'an against the components of critical thinking. The central question is whether Abraham's compliance was an irrational act of "pure faith" or a rational submission grounded in deep, critical understanding.

Method

This research adopts a fundamental, descriptive-analytical methodology. The primary sources for analysis are the Qur'anic verses pertaining to Prophet Abraham and Kierkegaard's work *Fear and Trembling*. The process involved:

1. Extracting and examining Qur'anic narratives about Prophet Abraham's preaching methods to identify elements of critical thinking.
2. Analyzing the core tenets of fideism as presented by Kierkegaard.
3. Conducting a comparative study of these two sets of components within the framework of the sacrifice story.

Results

■ **Abraham's Critical Rationality:** Analysis of the Qur'an reveals that Prophet Abraham consistently employed logical argumentation, dialogue, and evidential reasoning in his encounters with polytheists and idolaters. His arguments demonstrate clarity, precision, relevance, and logical coherence—key standards of critical thought.

■ **Kierkegaard's Fideist Stance:** In *Fear and Trembling*, Kierkegaard posits Abraham as the "knight of faith" who makes a "teleological suspension of the ethical." He argues that Abraham's decision resides in a sphere beyond universal moral reason and that any attempt to rationalize the command betrays the essence of absolute, personal faith.

■ **Core Contradiction and Finding:** Contrary to Kierkegaard's view, this study finds that Abraham's submission was not an abandonment of reason. It was, instead, the culmination of a supreme rationality based on his comprehensive, critically acquired knowledge of God's unwavering attributes of Wisdom, Justice, and Mercy. His faith was conscious and informed.

Conclusions

This research refutes the validity of applying Kierkegaard's theory of radical fideism to the Qur'anic narrative of the sacrifice. It demonstrates that critical thinking and rational inquiry are not incompatible with profound faith but form its foundation in the Islamic perspective. The study confirms its hypothesis: Prophet Abraham's action represented the pinnacle of a rationality informed by deep knowledge, not the suspension of intellect. Theoretically, it shows the utility of critical thinking frameworks for analyzing philosophical interpretations of religious texts. Practically, it offers a model for reconciling faith and reason in educational contexts.

Authors' Contributions

All authors contributed equally to the conceptualization, theoretical framework development, data analysis, and drafting of the initial manuscript.

Data Availability Statement

All data used in this article are derived from publicly available sources (the Qur'an and Kierkegaard's *Fear and Trembling*). No confidential data were utilized.

Acknowledgments

Not applicable.

Ethical Considerations

The authors adhered to standard academic ethics in research and citation. As the study is based on textual analysis, no specific ethical protocols for human or animal subjects were required.

Funding

This research did not receive any specific financial support from funding agencies in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest.

Declaration on the Use of Generative AI and AI-assisted Technologies

No artificial intelligence tools were used in the research or the primary writing of this article. The AI tool DeepSeek was used only after the completion of the manuscript to assist in formatting and translating the extended abstract into English. All AI-generated content was subsequently thoroughly reviewed, substantively edited, and approved by the authors, who take full responsibility for the final publication.

نقد نظریه ایمان‌گرایی محض کی‌یرگارد در داستان ذبح اسماعیل بر اساس تحلیل شخصیت حضرت ابراهیم ناظر بر مؤلفه‌های تفکر نقادانه

مریم مصاحبی محمدی^۱ | محمد حسن یعقوبیان^۲ | حامد صفایی پور^۳

۱. نویسنده مسئول، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد رشته تفسیر قرآن کریم، گروه قرآن و حدیث، دانشگاه معارف قرآن و عترت، اصفهان، ایران. رایانامه: safia.mosahebi@gmail.com

۲. استادیار، گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه شهید مطهری، تهران، ایران. رایانامه: mohammadyaghoobian@yahoo.com

۳. دانش‌آموخته دکتری تخصصی فلسفه علم، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. رایانامه: safaeipour@gmail.com

چکیده

ریچارد پاول از اندیشمندان حوزه تفکر نقادانه برای ارزیابی صحیح تفکر از مؤلفه‌هایی به نام استانداردهای عقلانی استفاده می‌کند. برخی از این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از: درستی، انصاف، وسعت نظر و منطقی بودن. پژوهش‌های انجام‌شده در آموزه‌های قرآنی و دین اسلام نیز بر تفکر صحیح و استدلال‌ورزی دقیق برای برخورداری از ایمان راستین تأکید می‌کنند. اما برخی اندیشمندان ایمان‌گرا همچون کی‌یرگارد معتقدند که بعضی آموزه‌های دینی مانند ماجرای حضرت ابراهیم و ذبح فرزندش، بر اساس ایمان‌گرایی محض است و اندیشیدن در آن راه ندارد. پژوهش حاضر درصدد نقد نظریه ایمان‌گرایی کی‌یرگارد در این داستان بر اساس بازشناسی شخصیت و شیوه تبلیغ حضرت ابراهیم، ناظر بر مؤلفه‌های تفکر نقادانه است. یافته‌های این پژوهش که به روش توصیفی - تحلیلی نگارش شده است، وجود مؤلفه‌های تفکر نقادانه در شیوه تبلیغ حضرت ابراهیم و برخورداری ایشان از ذهن متفکر نقاد را اثبات کرده است و نظریه ایمان‌گرایی محض کی‌یرگارد را در داستان ذبح اسماعیل نفی می‌کند. همچنین برخلاف ظاهر داستان، مبانی عقلی و منطقی را در تصمیم حضرت ابراهیم نشان می‌دهد.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: ترویجی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۲/۳۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۵/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۸/۵

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۸/۲۱

کلیدواژه‌ها

تفکر نقادانه، استانداردهای عقلانی، حضرت ابراهیم، ایمان‌گرایی، ذبح اسماعیل.

استناد: مصاحبی محمدی، مریم؛ یعقوبیان، محمد حسن؛ صفایی پور، حامد. (۱۴۰۴). نقد نظریه ایمان‌گرایی محض کی‌یرگارد در داستان ذبح اسماعیل بر اساس تحلیل شخصیت حضرت ابراهیم ناظر بر مؤلفه‌های تفکر نقادانه. آموزه‌های قرآنی، ۲۲(۴۲)، ۳۸۱-۴۰۴.

<https://doi.org/10.30513/qd.2025.7036.2552>

مقدمه

خاستگاه تفکر انتقادی اندیشیدن همراه با سنجش‌گری است. به همان میزان که اندیشه یک فرد صحیح‌تر باشد و از قدرت سنجش‌گرایی بالاتری برخوردار باشد، شخصیت تکامل یافته‌تری می‌یابد و در عمل و در زندگی فردی و اجتماعی او، اثرگذاری مثبت و بهتری خواهد داشت.

” تفکر نقاد آینه تفکر ماست. همان‌طور که ما هر روز در آینه خود را می‌نگریم تا اگر ظاهر ناآراسته‌ای داشته باشیم، آن را اصلاح کنیم، با تفکر نقاد هم به تفکرمان می‌نگریم تا اگر تفکر نادرستی داشته باشیم، آن را اصلاح کنیم (پاول؛ الدر، ۱۳۹۲، ذ).

اصلاح هر تفکری، خواه از خودمان باشد یا دیگران، نیاز به استدلال صحیح دارد و هنر استدلال در تفکر انتقادی نهفته است. حال، تفکر انتقادی چیست و چه معنایی دارد. اندیشمندان این حوزه تعاریف زیادی از تفکر نقادانه یا سنجش‌گراییه بیان کرده‌اند که شباهت‌های زیاد و البته تفاوت‌هایی نیز با هم دارند. در این مقاله تعریف تفکر انتقادی از دیدگاه ریچارد پاول^۱ بیان می‌شود. وی تفکر انتقادی را چنین تعریف می‌کند:

” تفکر انتقادی هنر تفکر است درباره تفکر به شیوه‌ای که از نظر فکری (منطقی) نظام یافته و منضبط باشد. اندیشمندان انتقادی آشکارا در سه برهه مرتبط بر (روند) تفکر متمرکز می‌شوند؛ آنان تفکر را تحلیل می‌کنند، تفکر را ارزشیابی می‌کنند و تفکر را اعتلا می‌دهند (قاضی مرادی، ۱۳۹۳، ص ۳۳).

در واقع، تفکر نقادانه به ما می‌آموزد که چگونه با استدلال‌های صحیح، ادعاهای خود و دیگران را ارزیابی و تجزیه و تحلیل کنیم تا به داوری هدفمندی برسیم. ریچارد پاول و لیندا الدر^۲ برای سنجش تفکری که بر مبنای استدلال باشد، مؤلفه‌ها یا عناصری را به نام «استانداردهای عقلانی» یا «سنجه‌های فکری» در نظر گرفته‌اند. به هر میزان که تفکر انسان به این استانداردهای عقلانی و سنجه‌های فکری نزدیک‌تر باشد، از تفکر صحیح‌تر و استدلال‌های قوی‌تری برخوردار است. استانداردهای فکری عبارت‌اند از «وضوح، درستی، دقت، ارتباط، عمق، وسعت نظر، منطقی بودن، اهمیت، منصفانه بودن» (پاول؛ الدر، ۱۳۹۲، ص ۱۲۵).

1. Richard Paul

2. Linda Elder

تفکر فاقد این سنج‌ها تفکری ضعیف، غیرعلمی و غیرقابل استناد است. اگر تفکر صحیح و مطابق با استانداردهای عقلانی باشد، در تصمیم‌گیری صحیح نیز به ما کمک می‌کند. «تصمیم‌گیری منطقی نتیجه به کار بستن مهارت‌های تفکر انتقادی است. بنابراین هم پوشانی گسترده‌ای میان تصمیم‌گیری و تفکر انتقادی وجود دارد» (قاضی مرادی، ۱۳۹۳، ص ۴۶).

اگر به آموزه‌های دینی، به ویژه آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) بنگریم، متوجه خواهیم شد که اساساً به تفکر، تدبیر و استدلال کردن همراه با تجزیه و تحلیل، بسیار سفارش شده است. همچنین مقالات و پایان‌نامه‌های متعددی نگارش شده‌اند که حاکی از تأکید آیات قرآن کریم در استفاده از تفکر نقادانه برای سنجش افکار و ارزیابی اعمال است. نتیجه مقاله «تحلیل محتوای قرآن کریم بر اساس مفهوم انتقادی» (محمدی پویا؛ صالحی، ۱۳۹۳) نشانگر تأکید قرآن کریم بر همه مؤلفه‌های تفکر انتقادی به ویژه پرسشگری است. همچنین در پایان‌نامه «مقایسه مفهوم و مؤلفه‌های تفکر انتقادی از دیدگاه متفکران غربی با مفهوم تفکر در قرآن و دلالت‌های تربیتی این دو در حوزه تربیت دینی» (جوادی، ۱۳۹۰)، تفکر قرآنی همان تفکر انتقادی دانسته شده است. تفکر یک ماهیت واحد دارد که وجهی از آن تفکر انتقادی است.

اما در این میان، برخی اندیشمندان باور دارند که بعضی از آموزه‌های دینی در تنافی و تعارض با تفکر و عقلانیت هستند. برای مثال، کی‌یرکگارد^۳، اندیشمند مسیحی، در داستان حضرت ابراهیم و ذبح فرزندش به شدت بر ایمان‌گرایی محض حضرت ابراهیم تأکید می‌کند و این داستان را فاقد هر گونه دخالت تفکر و استدلال و ارزیابی‌های عقلانی می‌پندارد و اصولاً آن را بی نیاز از اندیشیدن می‌داند.

این مقاله درصدد پاسخ به این سؤال است که آیا نظریه ایمان‌گرایی محض کی‌یرکگارد در داستان ابراهیم و ذبح فرزندش معتبر است یا خیر و آیا این نظریه با شیوه تبلیغ حضرت ابراهیم و نوع شخصیت ایشان، بر اساس مؤلفه‌های تفکر نقادانه سازگاری دارد یا ناسازگار است؟

پیشینه پژوهش: در رابطه با داستان ذبح حضرت اسماعیل و عقلانی یا غیرعقلانی بودن آن پژوهش‌هایی انجام شده است. برای نمونه، در مقاله «جایگاه عقل و ایمان در ماجرای ذبح اسماعیل» (علیرضایی، ۱۳۹۵)، نظر عقل‌گرایان افراطی و ایمان‌گرایان محض مانند کی‌یرکگارد بررسی شده و چنین نتیجه‌گیری شده است که عمل حضرت ابراهیم با این دو نظریه مطابقت ندارد و تنها رویکرد

عقل‌گرایی معتدل می‌تواند عدم تعارض عقل و ایمان را در این داستان اثبات کند. همچنین در مقاله دیگری با عنوان «خردورزی در ماجرای ذبیح فرزند توسط ابراهیم خلیل» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۴)، عمل حضرت ابراهیم بر اساس ایمان‌گرایی محض کی‌یرکگارد رد شده و این ماجرا بر اساس خرد و ایمان حاصل از یقین حضرت ابرهیم تعریف شده است.

همان‌طور که از عنوان مقالات فوق مشخص است در هیچ یک از این مقالات به شخصیت‌شناسی حضرت ابراهیم و شیوه تبلیغ ایشان ناظر بر مؤلفه‌های تفکر نقادانه پرداخته نشده است. اما در پژوهش حاضر، مؤلفه‌های تفکر نقادانه و ایمان‌گرایی مورد نظر کی‌یرکگارد، با توجه به چگونگی شخصیت حضرت ابراهیم از نظر افکار و رفتار و مسیر تفکر و بینش ایشان، اعتبارسنجی شده است و میزان اعتبار روایی هر کدام در داستان ذبیح حضرت اسماعیل بررسی می‌شود. برای پرداختن به این موضوع، ابتدا به بررسی مفاهیم مؤلفه‌های تفکر نقادانه می‌پردازیم.

۱. مؤلفه‌های تفکر نقادانه

از میان استانداردهای فکری یا مؤلفه‌های تفکر نقادانه که عناوین آن ذکر شد، با توجه به مطالب مقاله، بنابر اولویت به بررسی مفاهیم مؤلفه‌های «وسعت نظر» (همه‌جانبه‌نگری)، «انصاف» و «منطقی بودن» می‌پردازیم.

۱-۱. وسعت نظر

وسعت نظر یا همه‌جانبه‌نگری به این معناست که در ارائه نظریات خود، تفکرمان را بررسی کنیم و به این پرسش پاسخ دهیم که آیا به دیدگاه‌های مختلف، اعم از موافق و مخالف توجه کرده‌ایم؟

” هنگامی که مسئله مورد نظر را از تمام دیدگاه‌های مربوط بررسی می‌کنیم، در حقیقت به‌گونه‌ای وسیع می‌اندیشیم. اما زمانی که قادر به لحاظ کردن این دیدگاه‌ها نیستیم، تفکرمان کوتاه‌فکرانه خواهد بود. به عبارت دیگر، سعی نمی‌کنیم دیدگاه‌های دیگر یا مخالف را نیز در نظر بگیریم (پاول؛ الدر، ۱۳۹۲، ص ۳۵).

۱-۲. منصف بودن

شخصی که هنگام تفکر از ابزارهای فکری صحیح استفاده می‌کند، منصفانه بودن تفکر خود را مورد ارزیابی قرار می‌دهد. ریچارد پاول درباره انصاف چنین می‌گوید:

” برای انتقادی اندیشیدن درباره موضوعات باید در بررسی نقاط ضعف و قوت نظرهای مخالف، توانمند باشیم. اندیشمندان انتقادی برای انصاف ارزش بسیار در نظر می‌گیرند، زیرا بسیار اهمیت می‌دهند به‌ویژه بر موضوعی تأمل کنند که با آن‌ها موافق نیستند (قاضی مرادی، ۱۳۹۳، ص ۱۸۴).

۳-۱. منطقی بودن

” هنگام تفکر، اندیشه‌های مختلفی را به روش‌های خاصی با هم ادغام می‌کنیم. زمانی که افکار ترکیب شده، متقابلاً از همدیگر حمایت کنند و در کنار هم معقول به نظر برسند، تفکر منطقی است. اما زمانی که مؤلفه‌های این ترکیب از هم حمایت نکنند و از برخی جهات متناقض باشند یا معقول به نظر نرسند، ترکیب منطقی نیست (پاول؛ الدر، ۱۳۹۲، ص ۱۳۶).

حال، اگر شخصی آشنایی با مهارت‌های تفکر انتقادی و مؤلفه‌های آن داشته باشد، آیا الزاماً می‌تواند در عمل و در هنگام استدلال‌ورزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های خود، همه استانداردهای تفکر را به کار گیرد و بهترین نتیجه را داشته باشد؟ پاسخ این سؤال را فسیونه^۴، روان‌شناس و نظریه‌پرداز حوزه تفکر نقاد، چنین می‌دهد:

” رابطه دوجانبه مهارت‌های تفکر انتقادی و ویژگی‌های اندیشمند انتقادی است که در پیوند با هم اندیشمند انتقادی ماهری را تربیت می‌کنند. رابطه مهارت و ویژگی متناسب است با رابطه توانمندی و اشتیاق. فردی ممکن است توانایی انجام کاری را داشته، اما اشتیاق انجام آن را نداشته باشد و برعکس. اما فردی می‌تواند به مطلوب‌ترین شیوه عمل کند که توانمندی و اشتیاقش با هم درآمیخته باشد (قاضی مرادی، ۱۳۹۳، ص ۱۶۲).

بنابراین اگر شخصی از استانداردهای تفکر نقادانه، شناخت کافی داشته باشد، اما از نظر شخصیتی، ویژگی‌های اندیشمند انتقادی را نداشته باشد، نمی‌تواند از این مهارت به‌درستی استفاده کند و حتی ممکن است با استفاده از همین مهارت‌ها در مسیر غرایز شخصی خود،

دیگران را به اشتباه بیندازد. با توجه به اهمیت این موضوع لازم است ویژگی‌های اندیشمند انتقادی را بشناسیم.

۲. ویژگی‌های اندیشمند انتقادی

” ذهن باز، تحلیل‌گری، انتظام فکری، کنجکاوی، خردمندی، حقیقت‌جویی، اطمینان به عقلانیت و تعقل خود، انصاف (قاضی مرادی، ۱۳۹۳، ص ۱۶۴).

اینک با توجه به موضوع مقاله، به مفهوم چند مورد از ویژگی‌های اندیشمند انتقادی می‌پردازیم.

۱-۲. کنجکاوی

” کنجکاوی هنگامی شروع می‌شود که انسان می‌پرسد. نخستین پرسش در هر مواجهه‌ای این است: این چیز یا موضوع چیست؟ سپس پرسش از چرایی چیزها و موضوعات است: این چیز یا موضوع چرا چنین است که هست؟ (قاضی مرادی، ۱۳۹۳، ص ۱۶۷).

۲-۲. حقیقت‌جویی

” لازمه اصلی حقیقت‌جویی صداقت است؛ صداقتی که فرد را به دنبال کردن تمام شواهد و مستندات معتبری ترغیب می‌کند که او را به سوی هر استنتاج و داوری ممکن‌ی راهبر می‌شوند. او جست‌وجوی حقیقت را حتی اگر متفاوت و متباین با باورها و معتقداتش باشد، تا به آخر ادامه می‌دهد (قاضی مرادی، ۱۳۹۳، ص ۱۷۸).

۳-۲. انصاف

” تفکر انتقادی قوی نیازمند آن است که هم‌زمان با یادگیری مهارت‌های فکری بنیادین، منصف بودن را نیز بیاموزیم و به این ترتیب آن را در تفکر خود تمرین کنیم. در این صورت، از مهارت‌هایمان برای سوءاستفاده از دیگران استفاده

نخواهیم کرد، از مخالفین و موافقین خود انتظار استدلال قوی خواهیم داشت و استدلال خود را در معرض همان معیارهایی قرار می‌دهیم که استدلال‌های مخالف را با آن می‌سنجیم (پاول، الدر، ۱۳۹۲، ص ۳).

۴-۲. اعتماد به عقلانیت خود

” اعتماد به خود در به کار بردن عقل خویش اعتماد به توانایی خود در به کار بردن استدلال‌ها و تحلیل‌های منطقی برای رسیدن به داوری هدفمند و خودتنظیم‌گر است. اعتماد فرد است به خود که می‌تواند اصول و مهارت‌های تفکر انتقادی را کسب کند و در مواجهه با مسائل و دغدغه‌هایش به کار گیرد (قاضی مرادی، ۱۳۹۳، ص ۲۰۴).

۵-۲. تحلیلگری

” تحلیلگری ویژگی اصلی محقق در هر حوزه تحقیق است. هدف تحلیلگری در مرکز توجه قرار دادن به کارگیری استدلال و استفاده از اطلاعات و مدارک معتبر برای بازگشایی موضوعات و مسائل است. اندیشمند انتقادی به منطق و نیروی استدلال تحلیلی خود متکی است (قاضی مرادی، ۱۳۹۳، ص ۱۹۳).

با توجه به شناخت مؤلفه‌های تفکر نقادانه و ویژگی‌های اندیشمند انتقادی، قبل از آن‌که خصوصیات شخصیتی و شیوه دعوت و تبلیغ حضرت ابراهیم را بر اساس آن مؤلفه‌ها بررسی کنیم، به نظریه ایمان‌گرایی کی‌یرکگارد می‌پردازیم.

۳. نظریه ایمان‌گرایی کی‌یرکگارد در داستان حضرت ابراهیم و ذبح فرزندش

کی‌یرکگارد، فیلسوف و اندیشمند دانمارکی، تحت تأثیر آموزه‌های دینی یهود و مسیحیت، داستان حضرت ابراهیم و پسرش، اسحاق، را با دقت تجزیه و تحلیل کرده است و مطابق کتب دینی خود، اسحاق را به عنوان فرزندی که ابراهیم به قربانگاه می‌برد، معرفی می‌نماید و می‌نویسد:

” و ابراهیم ایستاد؛ پیرمرد با تنها امید خود! اما شک به خود راه نداد. با اضطراب به چپ و راست نگاه نکرد، با نیایش و دعای خود به خداوند اعتراض

نکرد. او می‌دانست که این خداوند متعال است که او را آزمایش می‌کند. او می‌دانست که سخت‌ترین قربانی است که می‌تواند از او خواسته شود، اما او نیز می‌دانست که وقتی خداوند می‌خواهد، هیچ قربانی سخت و دشوار نخواهد بود و از این رو جاقو را بیرون کشید (کی‌یرکگارد، ۱۳۷۴، ص ۸۱).

کی‌یرکگارد عامل مؤثر در تصمیم ابراهیم نسبت به اجرای فرمان الهی را تسلیم شدن می‌داند. اما وی این تسلیم را یک تسلیم معمولی نمی‌داند و ایمان را انگیزشی قوی‌تر از تسلیم و برتر از آن معرفی می‌کند. او می‌گوید:

” ابراهیم می‌توانست به صورت متنوعی بزرگ باشد. او ممکن بود خود را در عوض قربانی کند یا ممکن بود اسحاق را قربانی کند، اما به صورت تسلیم و نه ایمان (کی‌یرکگارد، ۱۳۷۴، ص ۲۳).

” از نظر او ایمان عبارت از تسلیم تمام زندگی در برابر خداوند است و راه میانه‌ای وجود ندارد. او معتقد است تمام تلاش‌ها برای استدلالی کردن دین از عجز ایمان سرچشمه می‌گیرد و انسانی که ایمان دارد، نیاز به عقلی کردن ایمان ندارد (سخنور، ۱۳۸۹، ص ۱۹۵).

” به بیان کی‌یرکگارد، بدون خطر کردن ایمانی در کار نیست. ایمان دقیقاً تناقض میان شور بیکران روح فرد و عدم یقین عینی است (پترسون و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۸۰).

هرگاه از کی‌یرکگارد و نظریه ایمان‌گرایی او گفت‌وگو می‌شود، با مفهومی به نام «جهش ایمان» نیز آشنا می‌شویم. یعنی اگر سؤال شود که چگونه می‌توان بدون استدلال و دلایل عقلی ایمان آورد، پاسخ این‌گونه است:

” شما باید خویشتن را متعهد سازید، شما باید به درون ایمان جست‌بزنید، یعنی ایمان بیاورید بدون آن‌که هیچ دلیل و قرینه‌ای حاکی از صدق اعتقاداتان در دست داشته باشید (و بدون آن‌که طالب چنین دلایل و قراینی باشید) (پترسون و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۸۰).

کی‌یرگارد معتقد است که «قهرمان ایمان کسی است که بدون این‌که دلیل آن را بداند، تنها به دستور خداوند آن را انجام دهد» (سخنور، ۱۳۸۹، ص ۱۸۶). او تحلیل خود را از داستان ابراهیم و ذبح فرزندش چنین بیان می‌کند:

” آنچه اینک در نظر دارم، بیرون آوردن عنصر دیالکتیکی از داستان ابراهیم به شکل مسئله است تا ببینیم که چقدر پارادوکس ایمان شگفت‌انگیز است، پارادوکسی که می‌تواند یک قتل را به صورت عمل مقدس درآورد، عملی که کاملاً خدا از آن خشنود است، پارادوکسی که اسحاق را به ابراهیم بازپس می‌دهد، پارادوکسی که هیچ اندیشه‌ای قادر به درک آن نیست، زیرا شروع ایمان دقیقاً از جایی است که اندیشیدن کنار گذاشته می‌شود (کی‌یرگارد، ۱۳۷۴، ص ۱۲۰).

بنابراین کی‌یرگارد تصمیم حضرت ابراهیم را برای ذبح فرزندش بر اساس ایمان‌گرایی محض و به دور از اندیشه و استدلال‌های عقلانی باور دارد. حال باید بدانیم آیا نظریه کی‌یرگارد با شخصیت حضرت ابراهیم و شیوه ایشان برای هدایت مردم و دعوت به توحید، سازگاری دارد یا ندارد و آیا خصوصیات شخصیتی و چگونگی دعوت ایشان به یکتاپرستی با ابزارهای عقلانی و مؤلفه‌های تفکر نقادانه مطابقت دارد یا مطابق نیست؟

۴. شخصیت‌شناسی حضرت ابراهیم در چگونگی تفکر و شیوه هدایت ایشان به یکتاپرستی

برای شناخت شخصیت حضرت ابراهیم و شیوه هدایت ایشان، به آیات رویارویی حضرت با مشرکان استناد می‌جوئیم.

۴-۱. درخواست ارائه دلیل و برهان از مشرکان در اثبات شرک خود

خداوند در قرآن کریم از قول حضرت ابراهیم به مشرکان می‌فرماید: ﴿وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُم بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ (انعام/۸۱).

مطابق با این آیه، حضرت ابراهیم به مشرکان یادآوری می‌کند که شما از طرف خداوند یگانه هیچ دلیل و برهانی برای شریک کردن بت‌ها با خداوند ندارید و چگونه بدون استدلال قوی،

برای او شریک قائل می‌شوید؟ در واقع، شخصیت حقیقت‌جو و تحلیل‌گر حضرت ابراهیم از مشرکان می‌خواهد که بدون دلیل قاطع و برهان قوی به چیزی یا کسی ایمان نیاورند.

۲-۴. پرسشگری حضرت ابراهیم از مشرکان

بر اساس آیات قرآن کریم، حضرت ابراهیم بارها از مشرکان در مورد بت‌ها سؤال می‌کند و با روحیه کنجکاوانه‌اش می‌کوشد تا مشرکان را نیز به کنجکاوی و پرسشگری در مورد عقایدشان ترغیب نماید: «وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَافِيَةً ﴿٧١﴾ قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ إِذْ تَدْعُونَ ﴿٧٢﴾ أَوْ يَنْفَعُونَكُمْ أَوْ يُضُرُّونَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ ﴿٧٤﴾» (شعراء/ ۶۹-۷۴).

مطابق این آیات، حضرت ابراهیم ابتدا از مشرکان سؤال می‌پرسد که شما چه می‌پرستید؟ آنان پاسخ می‌دهند بت‌ها را می‌پرستیم و همیشه پایبند پرستش آن‌ها هستیم. آنگاه حضرت ابراهیم از آنها می‌پرسد آیا زمانی که بت‌ها را می‌خوانید و با آن‌ها صحبت می‌کنید، صدای شما را می‌شنوند؟ آیا آن‌ها می‌توانند به شما نفعی یا ضرری برسانند؟ مشرکان در پاسخ می‌گویند پدران ما چنین می‌کردند و بت‌ها را می‌پرستیدند و ما نیز همین کار را انجام می‌دهیم.

حضرت ابراهیم در گفتگوی خود با پدر یا عمویش نیز همین سؤالات را طرح می‌کند: «قَالُوا أَأَتَتْكَ فَقُلْتَهُ هَذَا بِإِلَهَيْنَا يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿٤٢﴾»، و در ادامه، مطابق آیه ۴۳ سوره مریم، حضرت اشاره می‌کند که به من علمی آموخته‌اند که تو آن را نداری. همین مورد دلالت دارد که حضرت ابراهیم در طلب آن است تا روحیه تفکر، پرسشگری و حقیقت‌جویی را که همواره خود از آن‌ها بهره‌مند است، در شخصیت آنان رشد دهد و ایمان مبتنی بر علم و آگاهی را در دل‌های آن‌ها تقویت نماید و از تقلید کورکورانه و ایمان و اعتقاد مسلم به بت‌ها منع کند.

۳-۴. بت‌شکنی، ارائه تفکر منطقی و اعتراف منصفانه

شیوه دیگری که حضرت ابراهیم برای راهنمایی مردم و دعوت آن‌ها به توحید ارائه نمود، اقدام عملی و مبادرت به شکستن بت‌ها بود تا از این طریق، روند تفکر مشرکان را در سیری منطقی قرار دهد و آن‌ها را به انصاف عقلی دعوت نماید. از این رو، روزی که فرصت مناسبی یافت، به بتخانه رفت و همه بت‌ها جز بت بزرگ را شکست. مشرکان پس از تحقیق دریافتند که ممکن است جوانی به نام ابراهیم که از بت‌ها به بدی یاد می‌کند، این عمل را انجام داده باشد. بنابراین او را حاضر کردند و از او پرسیدند:

﴿قَالُوا أَأَتَتْ هَذَا بِالْهِتَيَا إِبْرَاهِيمُ﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿انبياء/ ۶۲-۶۳﴾؛ «گفتند: ای ابراهیم، آیا تو با معبودان ما چنین کردی؟ گفت: بلکه سالم ماندن بزرگشان نشان می دهد که او این کار را انجام داده است. پس اگر آن ها سخن می گویند از خودشان بپرسید!». در این هنگام، حضرت ابراهیم مردم را با چالشی فکری روبه رو می کند و با استدلال عملی و منطقی، آن ها را وادار به اعتراف درونی منصفانه می نماید. خداوند در این باره می فرماید: ﴿فَرَجَعُوا إِلَى أَنْفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ﴾ ثُمَّ نَكُسُوا عَلَى رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا هَؤُلَاءِ يَنْطِقُونَ ﴿انبياء/ ۶۴-۶۵﴾. در ادامه، مطابق آیات ۶۶ و ۶۷ سوره انبیاء، حضرت ابراهیم باز هم از آن ها سؤال می کند که چرا با وجود خدای یگانه بت هایی را می پرستند که هیچ سود و زیانی برایشان ندارد؟ آیا از عقلانیت برخوردار نیستند؟ این چنین حضرت ابراهیم از آن ها می خواهد که به عقلانیت خود و آنچه منصفانه به آن اعتراف کردند، اعتماد نمایند، همان گونه که خود چنین شیوه ای را به کار گرفت و از تقلید غیرعقلانی از گذشتگان و بزرگان قوم خود دوری نمود.

۴-۴. وسعت نظر در گفت و گو و آموزش تحلیل افکار و اعتقادات

نمونه دیگر از شیوه عقلانی و استفاده حضرت ابراهیم از مؤلفه های تفکر نقادانه در دعوت مردم به یکتاپرستی، رویارویی ایشان با ستاره پرستان، ماه پرستان و خورشید پرستان است. خداوند می فرماید: ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أَحِبُّ الْآفِلِينَ ﴿۷۶﴾ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَيْنَ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ ﴿۷۷﴾ فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ﴾ (انعام/ ۷۶-۷۸).

مطابق با آیات فوق هنگامی که حضرت ابراهیم با ستاره پرستان روبه رو می شود، با وسعت نظر و تحمل عقاید مخالف خویش و بدون تحمیل نظرش، با آنان همراه می گردد و ستاره را خدای خود می داند، اما آن گاه که غروب می کند، به آن ها می گوید، نه من خدایی که ناپدید شود را نمی توانم به خدایی برگزینم و آن را دوست ندارم. سپس همین رفتار را با ماه پرستان انجام می دهد و از این که ماه خدای او باشد نیز بیزاری می جوید. سپس به سراغ خورشید پرستان می رود، همراه آنان می شود و خورشید را که از ماه و ستاره بزرگ تر است خدای خود می پندارد، اما چون خورشید هم غروب می کند، با تحلیل این موضوع که خدا کسی است که همیشه حضور دارد و هیچ گاه غایب نمی شود، نظر مشرکان را رد می کند و آنان را به پرستش خداوند یگانه دعوت می نماید.

۵. نقد نظریه ایمان‌گرایی کی‌یرکگارد در داستان ابراهیم و ذبح فرزندش

چنان‌که بیان شد، به اعتقاد کی‌یرکگارد، حضرت ابراهیم بر اساس ایمان‌گرایی محض و بدون راه دادن اندیشه و ارزیابی‌های عقلانی، برای ذبح فرزندش به پیش می‌رود. او در شخصیت ابراهیم عظمتی می‌بیند که ناشی از حفظ ایمان او در انجام کار سختی است که خداوند از او می‌خواهد و او بدون اندیشیدن این امر را قبول می‌کند، زیرا از نظر کی‌یرکگارد شروع ایمان دقیقاً از جایی است که اندیشیدن کنار گذاشته می‌شود (کی‌یرکگارد، ۱۳۷۴، ص ۱۲۰). او می‌گوید:

” شما باید خویشتن را متعهد سازید، شما باید به درون ایمان جست بزنید، یعنی ایمان بیاورید بدون آن‌که هیچ گونه دلیل و قرینه‌ای حاکی از صدق اعتقادات در دست داشته باشید (پترسون و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۸۰).

می‌توان گفت در این موضوع که حضرت ابراهیم با تسلیم و ایمان قوی، فرزندش را به قربانگاه می‌برد و او را آماده ذبح می‌کند، هیچ شکی نیست و نظر کی‌یرکگارد در این قسمت از موضوع پذیرفتنی است. آیات قرآن نیز تسلیم حضرت ابراهیم به امر الهی و مأموریت عالم رؤیا را تصریح می‌کند و او را از نیکوکاران می‌شمارد که شایسته پاداش نیکو هستند: «فَلَمَّا أَسْلَمَا وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ ﴿۱۲۳﴾ وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿۱۲۴﴾ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّؤْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿۱۲۵﴾» (صافات/ ۱۰۳-۱۰۵). علامه طباطبایی می‌نویسد:

” معنای جمله «قد صدقت الرؤیا» این است که: با آن رؤیا معامله رؤیای راست و صادق نمودی و امری که ما در رؤیا به تو کردیم امتثال نمودی، و منظور از این کلام آن است که امری که به تو کردیم برای امتحان تو و تعیین مقدار و میزان بندگی تو بود، که در امتثال چنین امری، همین‌که آماده شدی آن را انجام دهی، کافی است، چون همین مقدار از امتثال میزان بندگی تو را معین می‌کند (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۷، ص ۲۰۱).

بنابر آنچه ذکر شد، این امتحان الهی نهایتِ سرسپردگی و ایمان حضرت ابراهیم را ثابت می‌کند و همه مؤمنان مسلمان یا مسیحی آن را تصدیق می‌کنند. اما سؤالی که مطرح می‌شود

چنین است: پشتوانه ایمان قوی و محکمی که کی‌یرکگارد معتقد است به درون آن باید جست زد، چیست؟ این ایمان چگونه به دست می‌آید؟

۱-۵. ایمان مبتنی بر تحقیق یا تقلید؟

چاره‌ای نیست که مؤمنان برای تمسک به باورهای دینی خود یا محقق باشند یا مقلد. اگر افراد برای ایمان داشتن نیاز به اندیشه و ابزارهای عقلانی نداشته باشند، پس ناگزیر باید به تقلید و اطاعت کورکورانه روی آورند، و اگر این تقلید فاقد اصول عقلانی و منطقی باشد، چه بسا که در ایمان به مبدأ دچار اشتباه شوند، حتی اگر این ایمان شورانگیز باشد. نمونه این افراد همان مشرکان اند که به استناد آیاتی که در این مقاله بیان شد، از آیین پدران خود تقلید می‌کردند و در ایمانشان به بت‌ها بسیار پایبند و وفادار بودند. درباره شدت ایمان‌گرایی بت پرستان به بت‌ها در زمان جاهلیت گفته شده است:

” خضوع اعراب در برابر بت‌ها واقعاً حیرت‌انگیز بود. آن‌ها معتقد بودند که به وسیله قربانی‌ها می‌توان رضایت آن‌ها را جلب کرد و پس از قربانی کردن، خون حیوان قربانی شده را به سر و صورت بت می‌مالیدند (سبحانی، ۱۳۷۲، ص ۴۴).

بعضی از مشرکان برای اظهار توجه و ارادت به بت‌ها حتی حاضر به قربانی نمودن انسان‌ها نیز بودند.

” در کعبه و در سایر معابد، این بت‌ها مورد توجه قریش و سایر اعراب بودند. نسبت به آن‌ها مراسم طواف و قربانی به جای آورده می‌شد و هر قبیله هر ساله شخصی را با تشریفاتی انتخاب می‌کرد و در پیشگاه الهه و اصنام خود قربانی می‌ساخت و پیکر خونینش را در نزدیکی قربانگاه دفن می‌کرد (سبحانی، ۱۳۷۲، ص ۴۵).

بنابراین یافتن صحیح مبدأ ایمان بسیار مهم است و از این رو حضرت ابراهیم می‌کوشید تا مردم ابتدا خداوند یکتا را بشناسند، آن‌گاه پس از شناخت و معرفت، به ایمان واقعی روی آورند، زیرا ایمان و اعتقادی که ایشان در بت پرستان و مشرکان می‌دید، ایمان تقلیدی و دور از استدلال عقلانی بود. مطابق با آیات قرآن کریم، مشرکان در پاسخ به حضرت ابراهیم مبنی بر ایمان به خداوند یگانه می‌گفتند ما بر آیین پدران و نیاکان خود هستیم و آن‌ها را چنین می‌شناسیم. اما

حضرت ابراهیم کوشید تا با انواع مؤلفه‌های تفکر نقادانه همچون پرسشگری، منطقی بودن و منصف بودن، آنان را به استدلال‌ورزی و تحلیل و اعتماد به عقلانیت دعوت کند. از این رو، ایمان حضرت ابراهیم که او را مصمم به ذبح فرزند خویش می‌کند، برخلاف نظریه کی‌یرکگارد نمی‌تواند بدون اندیشه و عقلانیت آغاز شده باشد.

۲-۵. لزوم دفاع منطقی از ایمان و اثبات عقیده

کی‌یرکگارد بیان می‌کند:

”بدون خطر کردن، ایمانی در کار نیست. ایمان دقیقاً تناقض میان شور بیکران روح فرد و عدم یقین عینی است. اگر من قادر باشم خداوند را به نحو عینی دریابم، دیگر ایمان ندارم. اما دقیقاً از آن رو که بدین کار قادر نیستم باید ایمان بیاورم. اگر بخواهم خویشتن را در وادی ایمان ایمن دارم، باید همیشه در آن عدم یقین عینی درآویزم تا در ژرفای آب، در عمقی ژرف‌تر از هفتاد هزار فاتوم باز هم ایمن بماند (پترسون و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۸۰).“

با توجه به این مطلب، چنین استنباط می‌شود که ایمان بدون یقین و قطعیت، ایمان محکم‌تری نسبت به ایمان با دلایل قطعی و براهین عقلی است. اما در این صورت، اگر ایمان و اعتقاد مؤمن بدون یقین، مورد سؤال قرار گیرد و نسبت به آن ضعف‌ها یا انتقاداتی وارد شود، چگونه می‌توان از آن ایمان دفاع کرد و چگونه می‌توان آن را با استدلال ثابت کرد؟ آیا دور از انتظار نیست که چنین ایمانی دستخوش امواج شک و تردید گردد و آدمی را به وادی ایمانی دیگر کشاند؟

”بنابراین به نظر می‌رسد که شخص باید به انتقاداتی که بر عقاید مقبولش واقع می‌شود پاسخ بگوید، یعنی باید نشان بدهد انتقاداتی که بر ایمان او وارد کرده‌اند یا نادرست است و جدی و اساسی نیست، یا نشان دهد که اگر اعتقاداتش را اندکی مورد جرح و تعدیل قرار دهد، می‌تواند گوهر ایمان را دست‌نخورده محفوظ نگه دارد. اما این کار چیزی نیست جز ارزیابی عقلانی نظام‌های دینی، یعنی همان کاری که ایمان‌گرا نشدنی می‌داند (پترسون و همکاران، ۱۳۸۹، ص ۸۵).“

چنان‌که دانستیم، حضرت ابراهیم در برخورد با ستاره پرستان، ماه پرستان و خورشید پرستان، ابتدا با وسعت نظر همراه آنان می‌شود و سپس نظام اعتقادی ایشان را با تحلیل و ارزیابی زیر سؤال می‌برد و پس از آن‌که در اعتقاد خود متزلزل شدند، آن‌ها را به ایمان به خداوند یگانه دعوت می‌کند. همچنین او بعد از واقعه بت شکنی، در گفت‌وگویش با مشرکان، مؤلفه‌ها و اصول تفکر نقادانه مانند پرسشگری، منطقی بودن و انصاف‌ورزی را به کار می‌برد و آن‌ها را به عقلانیت و اعتماد به آن دعوت می‌کند. او همچنین چنان واضح و روشن اشتباه و انحراف مشرکان را با یک عمل عینی (بت شکنی) نشان می‌دهد تا اگر ایمان آورند، ایمانشان غیرحقیقی و متزلزل نباشد و بتوانند با دلایل قطعی از عقیده خود دفاع کنند. به طور کلی، در گفت‌وگوهای حضرت ابراهیم با مشرکان همواره به حقیقت‌جویی، کنجکاوی و تحلیل یافته‌های عقلانی سفارش می‌شود. پس ایمان حضرت به خداوند یگانه، با توجه به شخصیت اندیشمند و انتقادی ایشان، هرگز بدون پشتوانه عقلی نبود و هدایتگری ایشان نیز همواره با تمرکز بر اندیشه‌ورزی، تحلیل، استدلال، پرسشگری، وسعت نظر، منصف بودن و اعتماد به عقلانیت همراه بوده است.

۶. عقلانیت و تفکر نقادانه در ماجرای ذبح حضرت اسماعیل

از نظر کی یرکگارد حضرت ابراهیم ایمان محض داشت. او در تحلیل خود از داستان ابراهیم و ذبح فرزندش، ایمان حضرت ابراهیم را بسیار می‌ستاید و در کتابش ترس و لرز او را قهرمان ایمان معرفی می‌کند (کی یرکگارد، ۱۳۷۹، ص ۱۱۰). کی یرکگارد معتقد است که «تمام تلاش‌ها برای استدلالی کردن دین از عجز ایمان سرچشمه می‌گیرد» (سخنور، ۱۳۸۹، ص ۱۹۵).

اما باید گفت با توجه به شخصیت‌شناسی حضرت ابراهیم و نحوه هدایتگری ایشان چنین استنباط می‌شود که گرچه او با ایمان کامل، به انجام مأموریت الهی‌اش اقدام می‌کند، اما پشتوانه این ایمان شناخت عقلانی بر مبنای تفکر صحیح و ارزیابی‌های نقادانه است.

۶-۱. ایمان مستدل مبتنی بر معرفت به صفات خداوند

حضرت ابراهیم با استفاده از براهین عقلی، به وجود خدای یکتا معرفت می‌یابد و به او ایمان می‌آورد، اما خدا باوری او فقط ایمان به خدای خالق کل آفرینش نیست، بلکه معرفت و ایمان به خدایی است که واجد همه صفات خدایی است. در آیاتی از قرآن (بقره/۱۲۹-۱۲۷)، حضرت

ابراهیم خدا را به صفات «سمیع، علیم، تواب، رحیم، عزیز و حکیم» می‌ستاید. بنابراین او به واسطهٔ قوهٔ تفکر نقادانه و استدلال خردمندانهٔ قوی، خدایی را می‌شناسد که حکیم و علیم و سمیع است و نیز مدیر و مدبر، مهربان و عادل و توانا که تمام اوامر و افعال او از حکمت و مصلحت برخوردار است. ایمان ابراهیم به خداوند ایمان عقلانی است و این دو از یکدیگر تفکیک ناپذیرند.

۶-۲. عمل مبتنی بر ایمان مستدل و شورآفرین

حضرت ابراهیم بر اساس همین ایمان قوی و سرشار از عقلانیت و بر اساس این که می‌داند خداوند حکیم از او کار بیهوده نمی‌خواهد، تا مرحلهٔ ذبح حضرت اسماعیل پیش می‌رود و اسماعیل را نیز از این موضوع آگاه می‌کند. این در حالی است که کی‌یرکگارد بر اساس متون دینی عهد قدیم و جدید، معتقد است که ابراهیم هیچ کس را از تصمیم خود آگاه نکرد و به فرزندش (اسحاق) نیز که او را به قربانگاه می‌برد، این موضوع را نگفت:

” ابراهیم ساکت است، اما او نمی‌تواند لب به سخن بگشاید، از آن بابت، پریشانی و درد و دلتنگی وجود دارد، زیرا اگر وقتی من سخن می‌گویم، نتوانم کاری کنم که از جانب دیگران درک شوم، من لب به سخن نمی‌گشایم حتی اگر بدون وقفه شب و روز حرف بزنم (کی‌یرکگارد، ۱۳۷۴، ص ۲۰۵).

کی‌یرکگارد معتقد است که حضرت ابراهیم موضوع قربانی شدن را به اسحاق نگفت، چون هیچ کس نمی‌توانست آن را درک کند. اما مطابق با کلام وحی در قرآن، حضرت ابراهیم این موضوع را به فرزندش، حضرت اسماعیل، می‌گوید و نظر او را در این امر سؤال می‌کند. آن‌گاه اسماعیل به پدرش پاسخ می‌دهد که مأموریتش را انجام دهد و او را از صابران خواهد یافت: «فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِن شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ» (صافات/ ۱۰۲).

بنابراین اسماعیل نیز با توجه به شناخت عمیق و معرفت مستدل و ایمان شورانگیز خود به خداوند متعال و همچنین با توجه به شناختی که از پدر فهمید و حکیم خود دارد، آمادهٔ چنین امر خطیری می‌شود. آن‌گاه وقتی پدر و پسر برای اجرای مأموریت الهی آماده می‌شوند و اسماعیل آمادهٔ ذبح می‌گردد، خداوند به ابراهیم ندا می‌دهد که تو مأموریت عالم رؤیا را انجام دادی و این آزمایش بزرگی بود. سپس از طرف خداوند گوسفندی فرستاده می‌شود که به جای حضرت اسماعیل ذبح گردد:

﴿إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ ۝ وَفَدَيْنَاهُ بِذَبْحٍ عَظِيمٍ﴾ (صافات/ ۱۰۶-۱۰۷). بدین گونه حضرت ابراهیم و اسماعیل در این آزمایش سخت الهی سرافراز و پیروز می شوند و خداوند این چنین ابراهیم را معرفی می نماید: ﴿إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ﴾

نتیجه گیری

کی یرکگارد، اندیشمند و فیلسوف دانمارکی، حضرت ابراهیم را به دلیل ایمان خلل ناپذیر و شورانگیزش در داستان ذبح فرزندش، می ستاید و او را «قهرمان ایمان» معرفی می کند. خداوند نیز حضرت ابراهیم را پس از این امتحان و آزمایش سخت، از بندگان مؤمن خویش می شمارد. از دید کی یرکگارد، ایمان از جایی شروع می شود که اندیشیدن و استدلال کنار گذاشته می شود. اما حضرت ابراهیم دارای شخصیتی متفکر و نقاد است و در طول رسالتش نیز با استفاده از راه های عملی و بیانی مختلف، همواره به تقویت افکار و ایجاد روحیه استدلالی و نقادانه می پرداخت تا در امت خویش برای ایمان به خداوند یگانه، باورهای محکم و بیان واضح و دلایل قطعی عقلی به وجود آورد. ایمانی که او مردم را به آن دعوت می کند، ایمانی است که نه تنها برای مؤمنان، سست و متزلزل نیست، بلکه پشتوانه عقلانی و خدشه ناپذیر دارد. بنابراین حضرت ابراهیم پس از آن که به ذبح فرزندش مأمور می شود، به انجام عملی تصمیم می گیرد که گرچه برخاسته از ایمان قوی و شورانگیز و به تعبیر کی یرکگارد قهرمانانه است، اما ایمان وی با شناخت مستدل و تفکر صحیح و سنجش های نقادانه ای همراه است که بر مبنای آن می تواند هر امر الهی را با تسلیم و ایمان اطاعت کند. حضرت ابراهیم با باوری عمیق و برخاسته از اوج معرفتش به خداوند، مأموریتش را انجام می دهد، زیرا خداوند را حکیم، دانا، توانا، عادل، قادر و مهربان بر بندگان می یابد و می داند که خداوند از او کار بیهوده و ظالمانه نمی خواهد. به این ترتیب، حضرت ابراهیم با ایمان مبتنی بر عقلانیت و تفکر صحیح و نقادانه، در این آزمایش پیروز می شود و خداوند نیز به پاس این ایمان و فداکاری، اسماعیل را به او باز می گرداند و او را از نیکوکاران می شمارد.

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان از هر گونه جعل و سرقت علمی و هر گونه سوء رفتار پژوهشی اجتناب کرده

و نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع را تأیید می‌کنند.

مشارکت نویسندگان

نویسندگان به طور یکسان در مفهوم سازی مقاله، تعیین چهارچوب نظری، تحلیل داده‌ها و نگارش پیش نویس اولیه مشارکت داشته‌اند.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که هیچ گونه تضاد منافع که بر نتایج این پژوهش تأثیر بگذارد، ندارند.

حامی مالی

این پژوهش بدون دریافت کمک مالی خاص از نهادهای دولتی، تجاری یا غیرانتفاعی انجام شده است.

سپاسگزاری

این مقاله برگرفته از پایان نامه «بررسی جایگاه و ماهیت تفکر انتقادی در آموزه‌های دینی»، نوشته نویسنده اول، مریم مصاحبی محمدی، است و در همین جا از استادان راهنما و مشاور و نیز همکاران نویسنده سپاسگزاری می‌شود.

فهرست منابع

قرآن کریم.

۱. پاول، ریچارد؛ الدر، لیندا. (۱۳۹۲ش). **تفکر نقاد**. (ترجمه اکبر سلطانی و مریم آقازاده). تهران: شهرتاش.
۲. پترسون، مایکل و همکاران. (۱۳۸۹ش). **عقل و اعتقاد دینی**. (ترجمه احمد نراقی و مریم سلطانی). تهران: طرح نو.
۳. جوادی، سیده زهره. (۱۳۹۰ش). مقایسه مفهوم و مؤلفه‌های تفکر انتقادی از دیدگاه متفکران غربی با مفهوم تفکر در قرآن و دلالت‌های تربیتی این دو در حوزه تربیت دینی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد (استاد راهنما: بابک شمشیری). دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی. دانشگاه شیراز.
۴. سیحانی، جعفر. (۱۳۷۲ش). **فروغ ابدیت**. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۵. سخنور، محمد داود. (۱۳۸۹ش). **نقش عقل در معرفت دینی از دیدگاه غزالی و کی‌یرگور**. قم: بوستان کتاب.
۶. سلیمانی اردستانی، عبدالرحیم. (۱۳۸۴ش). **خردورزی در ماجرای ذبح فرزند توسط ابراهیم خلیل**. نشریه انجمن معارف اسلامی، ش (۲)، ص ۶۹-۸۲.
۷. طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۷۴ش). **تفسیر المیزان**. (ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی). قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۸. علیرضایی، مرضیه. (۱۳۹۵ش). جایگاه عقل و ایمان در ماجرای ذبح اسماعیل (ع). **دین و دنیای معاصر**، ۳ (۱)، ۷۱-۸۴.
۹. قاضی مرادی، حسن. (۱۳۹۳ش). **درآمدی بر تفکر انتقادی**. تهران: اختران.
۱۰. کی‌یرگارد، سورن. (۱۳۷۴ش). **ترس و لرز**. (ترجمه سید محسن فاطمی). تهران: انتشارات نور.
۱۱. محمدی پویا، فرامرز؛ صالحی، اکبر. (۱۳۹۳ش). تحلیل محتوای قرآن کریم بر اساس مفهوم انتقادی. **علوم تربیتی از دیدگاه اسلام**، ۲ (۳)، ۲۵-۵۰. <https://doi.org/10.30497/edus.2015.57480>

References

Holy Qur'an. [In Arabic]

1. Paul, Richard & Elder, Linda. (2013). *Critical Thinking* (A. Soltani & M. Aghazadeh, Trans.). Shahrtaşh. (Original work published 2006). [In Persian]
2. Peterson, Michael; Hasker, William; Reichenbach, Bruce & Basinger, David. (2010). *Reason and Religious Belief* (A. Narāghi & M. Soltani, Trans.). Tarḥ-i Naw. (Original work published 1991). [In Persian]
3. Jawādī, Sayyidah Zahrā. (2011). A comparison of the concept and components of critical thinking from the perspective of Western thinkers with the concept of thinking in the Quran and the educational implications of these two in the field of religious education (Master's thesis). Shīrāz University. [In Persian]
4. Šobḥānī, Ja'far. (1993). *Furūgh-i abadīyat* [The Eternal Lights]. Islamic Propagation Office. [In Persian]
5. Sukhanwar, Muḥammad Dāwūd. (2010). *Naqsh-i 'aql dar ma'rifat-i dīnī az dīdgāh-i Ghazzālī va Kierkegār* [The Role of Reason in Religious Knowledge from the Perspectives of Al-Ghazzālī and Kierkegaard]. Bustān-i Kitāb. [In Persian]
6. Sulaymānī Ardestānī, 'Alī. (2005). 'Aqlānīyat dar qışṣah-yi dhabḥ-i Ismā'īl ('alayhi al-salām) [Rationality in the Story of Abraham's Sacrifice of His Son]. *Majallah-yi Anjuman-i Islāmī-yi 'Ulūm-i Islāmī*, (2), 69–82. [In Persian]
7. Ṭabāṭabā'ī, Sayyid Muḥammad Ḥusayn. (1995). *Al-Mizān fī tafsīr al-Qur'ān* [The Balance in Qur'anic Exegesis] (S. M. B. Mūsawī Hamadānī, Trans.). Jāmi'ah-yi Mudarrisīn-i Ḥawzah-i 'Ilmīyah-yi Qom. (Original work published 1974). [In Persian]
8. 'Alīrizā'ī, Muḥsin. (2016). *Jāygāh-i 'aql va īmān dar qışṣah-yi dhabḥ-i Ismā'īl* ('alayhi al-salām) [The Position of Reason and Faith in the Story of the Sacrifice of Ismail (AS)]. *Dīn va Jahān-i Mu'āṣir*, 3(1), 71–84. [In Persian]
9. Ghāzī Murādī, Ḥasan. (2014). *Dar-āmadī bar tafakkur-i intiqādī* [An Introduction to Critical Thinking]. Ākhtarān. [In Persian]
10. Kierkegaard, Søren. (1995). *Tarṣ va larz* [Fear and Trembling] (Ş. M. Fāṭimī, Trans.). Intishārāt-i Nūr. (Original work published 1843). [In Persian]
11. Muḥammadī Pūyā, Fatimah & Šālīhī, 'Abbās. (2014). Taḥlīl-i muḥtavā-yi Qur'ān-i Majīd bih istinād bih mafhūm-i intiqād [Content Analysis of the Holy Quran Based on the

Concept of Criticism]. *'Ulūm-i Tarbiyati az Manẓar-i Islāmī*, 2(3), 25–50. <https://doi.org/10.30497/edus.2015.57480> [In Persian]